

Ανδρονίκη Μαστοράκη, (MSc) στην Συστηματική Φιλοσοφία:

Αν και ο Ηρόδοτος θεωρείται ο πατέρας της Ιστορίας, ο Θουκυδίδης είναι ο πρώτος ο οποίος συνέγραψε επιστημονική ιστορία. Οι δημηγορίες του καλύπτουν συγκριτικά ένα μεγάλο μέρος του αξεπέραστου έργου του, το οποίο είναι αφιερωμένο στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Σε αυτές παρουσιάζονται όλες οι πτυχές των αιτιών που προσδιορίζουν τις πράξεις των αντιπάλων, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν δίδαγμα για κάθε ιστορικό ως προς τον τρόπο διάρθρωσης του λόγου, ώστε αυτός να αποκτά ενδιαφέρον και να αναλύει σε βάθος το ιστορικό γίνεσθαι. Με τους τέσσερις λόγους, που εξετάζουμε εδώ, και που συγκροτούνται σε δύο μεγάλες αντιθέσεις, ο Θουκυδίδης μας έδωσε μια ανάλυση των κινητήριων δυνάμεων και των «δυναμικοπολιτικών προϋποθέσεων του μεγάλου αγώνα» (Lesky, 1981, σ. 639). Στην παρούσα, κατ' αρχήν θα επιχειρήσουμε τον εντοπισμό των κύριων αντιστοιχιών μεταξύ των δημηγοριών (της πρώτης με την τρίτη και της δεύτερης με την τέταρτη). Με την αφορμή αυτή θα αναφερθούμε και σε δύο ειδικότερα σημεία. Αρχικά, στη σχέση σωφροσύνης και ευψυχίας στον λόγο του Αρχίδαμου και κατόπιν στο ύφος του λόγου του Σθενελαΐδα. Εντέλει θα εντοπίσουμε τα στοιχεία εκείνα που τεκμηριώνουν την επίδραση της σοφιστικής στην τετραλογία.

Αρχίδαμος και Κορίνθιοι: Λογική και ευαισθησία

Η πρώτη δημηγορία της τετραλογίας είναι αυτή των Κορινθίων, η οποία αποτελεί προσπάθεια εξοργισμού των Σπαρτιατών ώστε να πεισθούν για την κήρυξη του πολέμου. Στην αρχή του λόγου τους, και πριν εκθέσουν τις κατηγορίες τους εναντίον των Αθηναίων, κατηγορούν τους Σπαρτιάτες για δυσπιστία και αδιαφορία ως προς τα προβλήματα του έξω κόσμου. Αρχίζουν (A.68.1), εντούτοις, με μια μελετημένη κολακεία προς τους εύθικτους Λακεδαιμόνιους λέγοντας ότι αυτό οφείλεται στην καλή τους πίστη (το πιστον) και στη σωφροσύνη τους (σωφροσυνη μεν, ... αμαθια δε). Ο Αρχίδαμος, βέβαια, που είναι ο ομιλητής της τρίτης δημηγορίας, καταλαβαίνει πολύ καλά τον σκοπό των Κορινθίων και αντιτάσσοντας το «σωφροσύνη έμφρων» (A.84.2) απαντά ότι όταν οι άλλοι θέλουν να τους ερεθίσουν, αυτοί δεν οργίζονται και δεν αλλάζουν γνώμη.

Συνεχίζει, εξηγώντας ότι σωφροσύνη, γενναιότητα, ευνομία και ανυποληψία είναι έννοιες στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους (Stadter, 1973, σ. 129). Είναι γενναίοι και αυτό οφείλεται στην πειθαρχία τους και στην υπακοή στους νόμους. Είναι όμως και σώφρονες γιατί αυτό θα τους αποτρέψει από το να ντροπιαστούν και να ατιμαστούν από λάθος αποφάσεις, όσο γενναίες κι αν είναι αυτές. Με τον τρόπο αυτό καταρρίπτει και τις εντυπώσεις που θέλουν να κερδίσουν οι Κορίνθιοι λέγοντας ότι οι Αθηναίοι τολμούν πράγματα που υπερβαίνουν τις δυνάμεις τους και ρισκοκινδυνεύουν χωρίς να λογαριάζουν τη φρόνηση (A.70.3). Στον παράτολμο αθηναϊκό φιλελευθερισμό αντιτάσσει τον πειθαρχημένο τρόπο ζωής, τον σπαρτιατικό δηλαδή τρόπο θεώρησης των πραγμάτων[1].

Η επιτίμηση των Κορινθίων ακολουθεί με ισχυρά επιχειρήματα. και συνεχείς αντιπαραθέσεις του χαρακτήρα και της ιδιοσυγκρασίας Αθηναίων και Σπαρτιατών, εξαιρετικά κολακευτική για τους Αθηναίους και σχεδόν ταπεινωτική για τους Σπαρτιάτες• δεν υπάρχει τίποτα πιο εξοργιστικό από το να ακούει κανείς από φίλο τον έπαινο ενός εχθρού. Χρησιμοποιούν σκληρή γλώσσα και συνεχίζουν τη σύγκριση σε βαθμό να καταντάει εξευτελιστική για τους Λακεδαιμόνιους. Στη σύγκριση αυτή ο Αρχίδαμος απαντά ότι οι άνθρωποι δεν διαφέρουν πολύ μεταξύ τους• άριστος, όμως, είναι εκείνος που ανατρέφεται σκληρά και με πειθαρχία (A.84.4).

Στις κατηγορίες, εξάλλου, των Κορινθίων για αδράνεια, διστακτικότητα και αναβλητικότητα ο Αρχίδαμος απαντά ότι αν βιαστούν να αρχίσουν τον πόλεμο θα αργήσουν πολύ να τον τελειώσουν, μιας και είναι απροετοίμαστοι, και ότι η μεγάλη φήμη και η ελευθερία που έχουν οι Σπαρτιάτες είναι αποτελέσματα αυτής της νηφάλιας σωφροσύνης που τους χαρακτηρίζει. Η φήμη είναι μια ευαίσθητη χορδή για τους Λακεδαιμόνιους και αυτό ακριβώς εκμεταλλεύονται οι Κορίνθιοι όταν στο A.69.5 λένε ότι η φήμη που υπάρχει για τους Σπαρτιάτες ότι μπορεί κανείς να τους έχει

εμπιστοσύνη είναι ανώτερη απ' την πραγματικότητα. Προσθέτουν επίσης ότι οι ελπίδες που στήριξαν πολλοί πάνω στους Σπαρτιάτες τους οδήγησαν στην καταστροφή γιατί βρέθηκαν απροετοίμαστοι μπροστά στον εχθρό (*επει αι γε ομετεροι ελπίδες ... και απαρασκευους δια το πιστευσαι εφθειραν*), αλλά ακόμα και οι επιτυχίες που είχαν μέχρι στιγμής εναντίον των Αθηναίων οφείλονταν κυρίως στα λάθη των ίδιων (*αμαρτημασιν αυτων*) παρά στη βοήθεια των Σπαρτιατών. Ο Αρχίδαμος απαντά (A.84.4) ότι οι συμπατριώτες του δεν εξαρτούν τις ελπίδες τους από ενδεχόμενα λάθη του εχθρού (*αμαρτησομενων εχειν δει τας ελπιδας*) αλλά από την κατάλληλη προετοιμασία τους (*παρασκευαζομεθα*).

Προσπαθώντας, τελικά, οι Κορίνθιοι να μην χάσουν την εύνοια των Σπαρτιατών με τον προσβλητικό τους λόγο, δηλώνουν ότι δεν τους κατηγορούν ως εχθρούς που τους αδίκησαν, αλλά τους παραπονιούνται ως φίλους που έσφαλαν (A.69.6: *αιτια μεν γαρ φιλων ανδρων εστιν αμαρτανοντων, κατηγορια δε εχθρων αδικησαντων*). Ο Αρχίδαμος έχει έτοιμη την απάντηση ότι παράπονα που έχουν ιδιώτες ή πολιτείες μπορούν πάντα να βρουν λύση, αν όμως εμπλακούν σε έναν πόλεμο ανέτοιμοι θα ταπεινωθούν.

Οι Κορίνθιοι κλείνουν τον λόγο τους με: α) μία υπενθύμιση (A.71.4): να βοηθηθούν οι Ποτιδιαίτες σύμφωνα με προηγούμενη υπόσχεση, β) μια προτροπή (A.71.4): να εισβάλουν οι Σπαρτιάτες αμέσως στην Αττική, γ) μια απειλή (A.71.5): ότι θ' αναζητήσουν αλλού συμμάχους και δ) μία παραίνεση (A.71.7): να μην αφήσουν στα παιδιά τους ασθενέστερη την Πελοπόννησο απ' ότι τους την παρέδωσαν οι πατέρες τους (*οι πατερες υμιν παρεδοσαν*). Ο Αρχίδαμος από την άλλη μεριά απαντά ότι: α) αυτή η απόφαση αφορά πολλές ζωές και πολλές πολιτείες (A.85.1), β) πρέπει να σκεφτούν με ψυχραιμία ακριβώς επειδή είναι οι ισχυροί (A.85.1), γ) και οι ίδιοι θα επιδιώξουν συμμαχία με τους Πέρσες μιας και ο κίνδυνος της απόλυτης επικράτησης της Αθήνας είναι πολύ μεγάλος (A.82.1) και δ) αυτό που «*οι πατερες τε ημιν παρεδοσαν*» (A.85.1) ήταν αρχές, τις οποίες εφαρμόζαν πάντα με όφελος και ότι πρέπει να προσέξουν μην κληροδοτήσουν τελικά στα παιδιά τους τον πόλεμο (A.81.6). Επιχειρεί έτσι να αναιρέσει την φόρτιση που είχαν δημιουργήσει οι Κορίνθιοι με τις συναισθηματικές εκκλήσεις και τις κούφιες απειλές τους.

Αθηναίοι και Σθενελαΐδας: Έγκλημα και τιμωρία

Οι Αθηναίοι (δεύτερη δημηγορία) ξεκινούν τον λόγο τους αναγνωρίζοντας μεν την σοβαρότητα της κατάστασης, χωρίς ωστόσο να απαντούν στις κατηγορίες που τους προσάπτουν οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών. Αυτό που οι Αθηναίοι πρέσβεις επιδιώκουν με τον λόγο τους είναι να εμποδίσουν τους Σπαρτιάτες να πάρουν βιαστικά μια απόφαση και να αποδείξουν ότι δεν αδικούν κανέναν, αφού νόμιμα ασκούν την εξουσία τους επάνω στις κτήσεις τους. Έτσι, μετά την εξιστόρηση των γεγονότων που ακολούθησαν τα μηδικά, καταλήγουν στο ότι φόβος, τιμή και συμφέρον είναι τα τρία ισχυρότατα κίνητρα που ώθησαν την Αθήνα να εγκαταστήσει την ηγεμονία της και, επομένως, δεν υπάρχει καμία περίπτωση να πεισθεί να την εγκαταλείψει, έστω και με απειλή πολέμου. Καταλήγουν τελικά σε μια επισημότατη προειδοποίηση ότι αν παρ' όλα αυτά οι Σπαρτιάτες θελήσουν πόλεμο, θα τον έχουν• δεν τον θέλουν αλλά και δεν τον φοβούνται.

Με την πρώτη κιόλας πρότασή του ο έφορος Σθενελαΐδας (ομιλητής της τέταρτης δημηγορίας) απορρίπτει τα επιχειρήματα των Αθηναίων για τη νομιμότητά τους και άρα την μη αδικία προς κανέναν, αφού τα θεωρεί ανάξια λόγου: Τα πολλά λόγια των Αθηναίων δεν τα κατάλαβα –δεν τα λαμβάνω υπόψη, δεν τα δέχομαι (Βλάχος, 1992, σ. 92) – (A.86.1: *Τους μεν λογους τους πολλους των Αθηναίων ου γιγνωσκω*). Η υπεροψία που διατρέχει τον λόγο των Αθηναίων δίνει στον Σθενελαΐδα το δικαίωμα να ισχυριστεί ότι είναι ομολογία ενοχής το ότι δεν αντέκρουσαν τις κατηγορίες των συμμάχων της Σπάρτης (A.86.1: *ουδαμου αντειπον ως ουκ αδικουσι τους ημετερους συμμαχους και την Πελοποννησον*). Τους ισχυρισμούς των Αθηναίων ότι αξίζουν να είναι ισχυρότεροι εξαιτίας του σημαντικού ρόλου που έπαιξαν στα μηδικά ο Σθενελαΐδας απαντά ότι αντί να είναι άξιοι σεβασμού, όπως απαιτούν (A.73.1: *αξια λογου εστιν [η Αθήνα]*, A.75.1: *αξιοι εσμεν*), είναι άξιοι διπλής τιμωρίας (*διπλασιας ζημιας αξιοι εισιν*) αφού κάποτε ήταν καλοί και τώρα βλάπτουν. Αμέσως μετά

αντιπαραβάλλει στην προσπάθεια εκφοβισμού των Αθηναίων για τα πολλά χρήματα, τα καράβια και το ιππικό, τους «γενναίους συμμαχούς» (Α.86.3) των Σπαρτιατών, κάνοντας ξεκάθαρο ότι τα προβλήματα των συμμάχων δεν είναι, όπως οι Αθηναίοι είχαν ισχυριστεί (78.1: *αλλοτριαις γνωμαίς*), αδιάφορα για τους Σπαρτιάτες. Και συνεχίζει λέγοντας ότι δεν πρέπει να κριθούν με δίκες και λόγους (Α.86.3: *ουδε δικαίς και λογίς*), όπως θέλουν να τους πείσουν οι Αθηναίοι (Α.77.1, Α.78.3), γιατί οι αδικίες έγιναν με πράξεις και όχι με λόγια. Τελικά, στο επιχείρημα των Αθηναίων ότι θα πρέπει να σκεφτούν πολύ πριν αποφασίσουν (Α.78.1) ο Σθενελαΐδας απαντάει ότι δεν θα πρέπει να αργήσουν καθόλου γιατί αφενός οι σύμμαχοι έχουν ήδη αρχίσει να υποφέρουν (Α.86.2) και αφετέρου εκείνοι που έχουν σκοπό ν' αδικήσουν πρέπει να σκέπτονται προτού ενεργήσουν (Α.86.4).

Ο Σθενελαΐδας παρουσιάζεται στην τέταρτη δημηγορία ως η προσωποποίηση της Σπάρτης[2]: είναι λακωνικός, αδιάλλακτος, παγερός και εχθρικά διακείμενος προς την Αθήνα. Υποστηρίζει ότι η κήρυξη πολέμου κατά των Αθηναίων και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον τους ανάγονται στην προσπάθεια να διαφυλαχθεί η ελευθερία των ελληνικών πόλεων (χρησιμοποιεί την λέξη *αδικία* 5 φορές σε μια παράγραφο 20 γραμμών). Κλιμακώνοντας τον λόγο του, εκφράζει την δυσαρέσκεια και την πικρία των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους, που είχαν φτάσει στο απροχώρητο, λόγω του φόβου για την υπερβολική αύξηση της δύναμης της Αθήνας. Οι Αθηναίοι από την πλευρά τους δικαιολογούν την επεκτατική πολιτική τους με το σκεπτικό ότι έτσι προφυλάσσουν τη δύναμη της πόλης τους. Δεν παρέχουν, ωστόσο, επαρκείς αιτιολογίες για την ανάληψη του πολέμου, ιδίως όσον αφορά τους συμμαχούς τους. Θεμελιώνουν τη δράση τους στη διατήρηση της ισχύος και όχι στη διαφύλαξη της ελευθερίας και ως προς αυτό υστερούν των Λακεδαιμονίων, τουλάχιστον όσον αφορά τις εντυπώσεις.

Ο σοφιστής Θουκυδίδης

Το κυριότερο γνώρισμα της σοφιστικής ρητορείας ήταν η αντιλογία, η παρουσίαση δηλαδή αντίθετων επιχειρημάτων για το ίδιο ζήτημα. Η ζευγαρωτή παρουσίαση των επιχειρημάτων μπορούσε να αποκαλύψει σαφέστερα τις αντιτιθέμενες συνέπειές τους (Τσακμάκης, 2001, σ. 392). Ο ρόλος του δεύτερου ρήτορα έγκειται στην εξασθένιση μιας επιχειρηματολογίας με τη χρήση μιας άλλης, η οποία την αναιρεί ευθέως ή την αντισταθμίζει. Η δεύτερη επιχειρηματολογία επαναλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερα από τα γεγονότα, τις ιδέες, τις λέξεις που είχε χρησιμοποιήσει ο αντίπαλος, όπως έγινε ήδη φανερό στην τετραλογία που εξετάσαμε. Η ανατροπή των επιχειρημάτων παραμένει, όσο γίνεται, πλησιέστερη προς τα αντίπαλα επιχειρήματα, ενώ συγχρόνως καταλήγει σε αντίθετα συμπεράσματα. Ενώ, δηλαδή, εξετάζονται τα ίδια γεγονότα, μεταβάλλεται η οπτική γωνία.

Όσον αφορά στην μορφή των λόγων, τα τρία πιο σημαντικά μέρη της κλασικής ρητορικής είναι: α) η *εύρεσις*, που στους συμβουλευτικούς λόγους συνήθως ταυτίζεται με το *προοίμιον*, β) η *τάξις*, που περιλαμβάνει –εκτός από το προοίμιο– την *διήγηση*, την *πίστη* και τον *επίλογο* και γ) η *λέξις*, που αφορά την άρθρωση των λέξεων και την σύνθεσή τους σε προτάσεις[3].

Το προοίμιο ενός λόγου αποβλέπει στο να κατοχυρώσει το ενδιαφέρον και την καλή πίστη του ακροατηρίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα βρίσκουμε στην εισαγωγή της δημηγορίας των Κορινθίων, όπου ο ομιλητής προκαλεί το ενδιαφέρον του ακροατηρίου του με ένα μείγμα κολακείας και προσβολής. Η διήγηση αποτελεί την έκθεση των προηγουμένων και πρέπει να είναι καθαρή, σύντομη και πειστική. Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση των Αθηναίων για τα γεγονότα που ακολούθησαν τα μηδικά. Η πίστη παρέχει λογικά επιχειρήματα, ενισχυτικά της θέσης του ομιλητή, ενώ επιπλέον επιδιώκει να αντικρούσει ενστάσεις που μπορεί να εγερθούν εναντίον της. Ο λόγος του βασιλιά Αρχίδαμου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα έκθεσης λογικών επιχειρημάτων. Χρησιμοποιεί όλα τα 'τεχνικά' μέσα της πειθούς, όπως την παρουσίαση του χαρακτήρα (ήθος) του ομιλητή ως αξιόπιστου (Α.80.1: *πολλων ηδη πολεμων εμπειρος ειμι*), τη διέγερση του συναισθήματος (πάθος) του ακροατηρίου (Α.81.4: *τις ουν εσται ημων ο πολεμος;*) και τη χρήση

επιχειρημάτων (λόγος) που δείχνουν ή φαίνονται να δείχνουν κάτι (A.83.2: *εστιν ο πολεμος ουχ οπλων το πλεον αλλα δαπανης*). Ο επίλογος, τέλος, αποτελείται από μια ανακεφαλαίωση ή μια συναισθηματική έκκληση προς το ακροατήριο ή και τα δύο μαζί, όπως φαίνεται από την πολύ εκφραστική κατακλείδα του εφόρου Σθενελαΐδα.

Για να περάσουμε τώρα στην λέξη, η έρευνα του ύφους συνήθως οργανώνεται γύρω από την έννοια τεσσάρων 'αρετών', οι οποίες καθορίστηκαν για πρώτη φορά από το μαθητή του Αριστοτέλη, Θεόφραστο: ορθότητα (γραμματικής και χρήσης), καθαρότητα, διακόσμηση και ευπρέπεια (Kennedy, 2002, σ. 13). Η διακόσμηση περιλαμβάνει κυρίως τα σχήματα λόγου, ή τις αλλαγές στον ήχο ή τη διαρρύθμιση μιας σειράς λέξεων, όπως είναι τα 'γοργία σχήματα' (Αλεξίου, 2001, σ. 415), αλλά και σχήματα νοήσεως, στα οποία μια δήλωση αναδιαμορφώνεται προκειμένου να δοθεί έμφαση ή να επιτευχθεί επαφή με το ακροατήριο, όπως στις ρητορικές ερωτήσεις. Ας δούμε κάποια παραδείγματα στην συγκεκριμένα τετραλογία. Παράδειγμα ρητορικής ερώτησης είναι η ερώτηση που κάνει ο Αρχίδαμος στο A.81.4: Τι είδους πόλεμο, λοιπόν, θα κάνουμε εναντίον τους; (μτφρ. Α. Βλάχος). Για τα σχήματα λόγου θα ανατρέξουμε στο A.68, όπου έχουμε την κλιμάκωση της κατηγορίας των Κορινθίων με την αντίθεση: «*υπο μεν Αθηναίων υβριζομενοι, υπο δε υμων αμελουμενοι*». Στην πρόταση αυτή ανακαλύπτουμε όλα σχεδόν τα γοργία σχήματα: *αντίθεσις* (μεν - δε), *πάρισσον* (ίδιος αριθμός λέξεων, ίδια συντακτική δομή), *ομοιοτέλευτον* (ομοιοκαταληξία), *παρομοιώσις* (αρχικές συνηχήσεις)[4]. Ένα άλλο παράδειγμα αφορά την διάκριση στην έννοια των λέξεων, που δείχνει επηρεασμό από τον Πρόδικο (Finley, 2001, σ. 286): ακούμε τους Κορίνθιους στο A.69.6 να λένε ότι «*αιτια μεν γαρ φιλων ανδρων εστιν αμαρτανοντων, κατηγορια δε εχθρων αδικησαντων*». Η διάκριση μεταξύ των λέξεων *αιτία* και *κατηγορία* είναι πάρα πολύ λεπτή, σχεδόν ταυτόσημη, που όμως εδώ διαχωρίζεται σε παράπονα και κατηγορίες (Βλάχος, 1992, σσ. 75-6). Ο Αρχίδαμος στο A.82.6 απαντά με την λέξη *εγκλήματα* που σημαίνει τόσο παράπονα όσο και κατηγορίες[5].

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της γλώσσας του Θουκυδίδη, που βρίσκεται σε πολύ στενή σχέση με τις αρχές της σοφιστικής είναι η αφηρημένη έκφρασή του. Αυτό φαίνεται από «την υπερίσχυση των ονοματικών γλωσσικών στοιχείων, στην οποία χρησιμοποιούνται με διαρκή εναλλαγή αφηρημένα ουσιαστικά, ουσιαστικοποιημένες μετοχές και απαρέμφατα» (Lesky, 1981, σ. 667). Αυτή την λογική της αφαίρεσης εξυπηρετούν και οι γενικές κρίσεις, από τις οποίες βρίθουν οι δημηγορίες του Θουκυδίδη[6]. Παρουσιάζονται ως αναφορές σε έναν κανόνα, ηθικό ή πολιτικό, κοινά αποδεκτό. Αποτελούν, λοιπόν, μέρος της επιχειρηματολογίας, αφού δεν χρειάζονται περαιτέρω επιβεβαίωση (Romilly, 1994, σ. 71). Στην ίδια λογική συγκαταλέγεται και το επιχείρημα της εύλογης πιθανότητας (*εικός*), της υποθετικής δηλαδή εφαρμογής ενός γενικού κανόνα σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Αυτό σημαίνει ότι τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ένας ρήτορας δεν είναι απαραίτητο να είναι αληθινά, αρκεί να είναι αληθοφανή (Αλεξίου, 2001, σ. 414). Έτσι, για παράδειγμα, ο Σθενελαΐδας κατηγορεί την Αθήνα ότι είναι 'διπλά ένοχη' (A.86.1), συσχετίζοντας άσχετα μεταξύ τους πράγματα, για να αντιστρέψει το επιχείρημα περί ηρωικού παρελθόντος των Αθηναίων από θετικό σε αρνητικό[7].

Τα ανωτέρω επιχειρήματα σε συνδυασμό με την πίστη των σοφιστών στην αμεταβλητότητα της ανθρώπινης φύσης[8] οδηγούν στο να γίνονται δεκτά συγκεκριμένα πρότυπα ανθρώπινης συμπεριφοράς και με αυτά να συγκρίνεται η υπό κρίση ενέργεια (Kennedy, 2002, σ. 43). Για να το δούμε πιο παραστατικά, ας ανατρέξουμε στη δημηγορία των Αθηναίων στο A.76.2: «*δεν κάναμε τίποτε το παράδοξο ή αντίθετο προς την φύση των ανθρωπίνων πραγμάτων, όταν δεχτήκαμε την ηγεμονία που μας προσφερόταν και όταν, τώρα, αρνιόμαστε να την εγκαταλείψουμε, κινούμενοι από ισχυρά ελατήρια, την δόξα, τον φόβο και το όφελος*» (μτφρ. Α. Βλάχος). Ή, αμέσως μετά, στο A.76.4: «*είναι αξιέπαινοι, άλλωστε, εκείνοι που, κατά το φυσικό του ανθρώπου, αποκτήσαν εξουσία επάνω σε άλλους, αλλά είναι λιγότερο άδικοι απ' ό,τι θα μπορούσε να τους επιτρέψει η δύναμή τους*» (μτφρ. Α. Βλάχος). Οι Αθηναίοι επικαλούνται, δηλαδή, την φύση του ανθρώπου για να πείσουν ότι είναι λογικό να βρίσκονται στην θέση αυτή και να μην θέλουν να υποχωρήσουν και ότι κανένας

δεν θα πρέπει να έχει παράπονο, μια και θα μπορούσαν να είναι πολύ πιο άδικοι.

Από αυτό το επιχείρημα αντλούν την καταγωγή τους και δύο άλλα σοφιστικά επιχειρήματα: αυτό που κηρύσσει το δίκαιο του ισχυρότερου ως το μοναδικό φυσικό δίκαιο που ισχύει, και αυτό που νομιμοποιεί την αναζήτηση της δύναμης και του προσωπικού κέρδους. Ας δούμε πως και τα δύο βρίσκουν την θέση τους στην δημηγορία των Αθηναίων. Στο Α.77.3-5 οι Αθηναίοι φαίνονται να λένε: «ούτε εκείνοι θα είχαν αμφισβητήσει ότι ο ασθενέστερος πρέπει να υπακούει στον ισχυρότερο. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι αγανακτούν περισσότερο όταν αδικούνται παρά όταν υποκύπτουν στην βία, γιατί την αδικία την θεωρούν καταπάτηση δικαιώματος από έναν ισότιμό τους, ενώ την βία την δέχονται σαν υποταγή σ' έναν ανώτερό τους» (μτφρ. Α. Βλάχος). Το λάθος, δηλαδή, δεν είναι των Αθηναίων αλλά των συμμάχων που δεν αποδέχονται ότι είναι ασθενέστεροι. Όσο για το μοτίβο του συμφέροντος και της ωφέλειας, αυτό επαναλαμβάνεται σε όλη τη δημηγορία των Αθηναίων, π.χ. Α.74.3: «αναπτύξαμε, από την ανάγκη των πραγμάτων, την ηγεμονία μας στο σημείο που βρίσκεται σήμερα, στην αρχή από φόβο, έπειτα για την τιμή και αργότερα για το συμφέρον μας» (μτφρ. Α. Βλάχος).

Επίλογος

Ο Θουκυδίδης στην Ιστορία του δεν παρουσιάζει απλά τα γεγονότα του πολέμου, αλλά ταυτόχρονα προσπαθεί να ερμηνεύσει τις αιτίες τους και να προβάλλει την ιστορική τους σημασία. Για τον λόγο αυτό εντάσσει στο έργο του αρκετές δημηγορίες, άλλοτε αυτοτελείς και άλλοτε αντιθετικές. Οι τελευταίες αντιπαραθέτουν ιδέες, τις προσεγγίζουν εκ του σύνεγγυς, διερευνώντας έτσι εξαντλητικά όλες τις απόψεις που παρουσιάζονται σε μια κρίσιμη κατάσταση. Χρησιμοποιώντας ο Θουκυδίδης τις δημηγορίες, κατ' αρχάς, προσφέρει μια αμεσότητα στον λόγο, θέτοντας στα χείλη των πρωταγωνιστών τα κίνητρα που τους καθοδηγούν στις πράξεις τους και, δεύτερον, χρωματίζει με έναν διαφορετικό ρυθμό το έργο του, καθιστώντας το περισσότερο ενδιαφέρον, πιο παραστατικό. Από μια άλλη πλευρά, οι δημηγορίες τού επιτρέπουν να χειρίζεται τον λόγο και την επιχειρηματολογία του με μεγαλύτερη άνεση, να κάνει παρεκβάσεις στο παρελθόν (μέσω των οποίων οι αγορητές υποστηρίζουν τις θέσεις τους) και ψυχολογικές αναλύσεις (με τις οποίες οι ήρωες δικαιολογούν τα κίνητρά τους). Με λίγα λόγια οι δημηγορίες ενισχύουν την πληρότητα του έργου του. Ο συγγραφέας μάλιστα επιλέγει καίρια σημεία της ιστορίας του για να εισαγάγει τις δημηγορίες του.

Έτσι συμβαίνει και με τις τέσσερις αντιθετικές δημηγορίες που αποτελούν το αντικείμενο της έρευνάς μας. Αυτές αφορούν τις αφορμές και τα αίτια που οδήγησαν σε πόλεμο τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες. Ο Θουκυδίδης πίστευε ότι τα πραγματικά αίτια του πολέμου ήταν ο φόβος που είχε προκαλέσει στις περισσότερες πόλεις η εντυπωσιακή αύξηση της δύναμης της Αθήνας. Τοποθετεί, έτσι, την τετραλογία αυτή αμέσως μετά την Αρχαιολογία, όπου έχει εξηγήσει ποιοι είναι εκείνοι οι παράγοντες που συμβάλλουν στη δύναμη των ατόμων και των κρατών, και αμέσως πριν την Πεντηκονταετία, όπου περιγράφει το διάστημα από το τέλος των μηδικών μέχρι την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου, το οποίο χαρακτηρίζεται από την πολιτεία του Περικλή και το απόγειο της αθηναϊκής δύναμης.

Έτσι, μετά τον λόγο των Κορινθίων, που αποτελεί μια προσπάθεια να πειστούν οι Σπαρτιάτες να κηρύξουν τον πόλεμο, έχουμε τον λόγο των Αθηναίων. Τους Αθηναίους ο Θουκυδίδης τους βάζει να μιλάνε με μια φωνή –ως «Αθηναίοι»– για να δώσει έμφαση στη σύμπτωση των απόψεών τους, απέναντι στη σπαρτιατική διχογνωμία. Η τελευταία γίνεται αισθητή με τις δημηγορίες του βασιλιά Αρχίδαμου και του εφόρου Σθενελαΐδα, οι φυσιογνωμίες των οποίων εντάσσονται επίσης στη λογική των αντιλογιών. Έτσι ενώ ο βασιλιάς Αρχίδαμος τάσσεται υπέρ της αναβολής του πολέμου, δείχνοντας ένα πρόσωπο πιο κοινωνικό, ο έφορος Σθενελαΐδας παρουσιάζεται ιδιαίτερα φιλοπόλεμος. Τελικά, βέβαια, ο Σθενελαΐδας καταφέρνει να πείσει τους Λακεδαιμόνιους να ψηφίσουν υπέρ του πολέμου, καθώς χρησιμοποιεί τρία πολύ ισχυρά επιχειρήματα: α) ψηφίστε με τρόπο αντάξιο της Σπάρτης, β) μην αφήσετε να γίνουν οι Αθηναίοι ισχυρότεροι, γ) μην προδώσετε

τους συμμάχους.

Κάνοντας χρήση των δημηγοριών, εξάλλου, ο Θουκυδίδης ακολουθούσε μια τάση πολύ γενική στην εποχή του, σύμφωνα με την οποία ο 'αγών λόγων' (η ρητορική αγόρευση) είχε θέση σχεδόν παντού, από τα δικαστήρια μέχρι την τραγωδία (Romilly, 1988, σ. 180). Ο Θουκυδίδης επηρεάζεται έντονα από την σοφιστική κίνηση της εποχής του. Ενώ, όμως, οι σοφιστές αγωνίζονται ώστε να υπερισχύσει με κάθε τρόπο μια υπόθεση, ο Θουκυδίδης προσπαθεί απλά να παρουσιάσει όλα τα υπέρ και τα κατά, με τέτοιο τρόπο ώστε να πάρουμε μια εικόνα, όσο το δυνατόν χωρίς κενά, του παιχνιδιού των δυνάμεων.

Βιβλιογραφία

- Αλεξίου, Ε., κ.ά., (2001), *Γράμματα Ι: Αρχαία Ελληνική και Βυζαντινή Φιλολογία*, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Βλάχος, Α., (1992), *Παρατηρήσεις στον Θουκυδίδη Ξυγγραφής Α'-Θ'*, πρώτος τόμος, βιβλία Α'-Δ', Αθήνα: Εστία.
- Kennedy, G., (2002), *Ιστορία της κλασικής ρητορικής*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Lesky, A., (1981), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- Romilly, J., (1994), *Η οικοδόμηση της αλήθειας στον Θουκυδίδη*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Romilly, J., (1988), *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Stadter, Ph., (1973), *The Speeches in Thucydides*, Chapel Hill.
- Τσακμάκης, Α., (2001), «Ιστοριογραφία - Πολιτικές πραγματείες και φυλλάδια» στο Αλεξίου, Ε., κ.ά., *Γράμματα Ι: Αρχαία Ελληνική και Βυζαντινή Φιλολογία*, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Finley, J., (2001), *Θουκυδίδης*, Αθήνα: Παπαδήμας.

Σημειώσεις

- [1] Όπως πολύ όμορφα το θέτει ο Finley, (2001, σσ. 138-9): «Από τη μια μεριά στέκεται ένα σύστημα ελεύθερης πρωτοβουλίας που πετυχαίνει λαμπρά αποτελέσματα όταν δεν οδηγεί στη διχόνοια και την ιδιοτέλεια• από την άλλη, ένας αυστηρός έλεγχος, που αν και αποτελεί ισχυρό ανασταλτικό παράγοντα για τη σκέψη, ακόμη και για τη δράση, παράγει τουλάχιστον κάποια κοινωνική σταθερότητα»
- [2] Βλ. Βλάχος (1992, σ. 92): «Αν η κάθε μία από τις δημηγορίες στο έργο του Θουκυδίδη (...) αποδίδει (...) ανάγλυφη την πολιτική εικόνα της εποχής, η σύντομη δημηγορία του Σθενελαΐδα κατέχει θέση ξεχωριστή, σφραγίδα της σπαρτιατικής νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας».
- [3] Για εκτενή ανάλυση της μορφής των λόγων στην κλασική ρητορική βλ. Kennedy, 2002, σ. 9-15.
- [4] Ο Finley, (2001, σ. 285) υποστηρίζει μια αντίθετη άποψη, ότι «το ύφος του Θουκυδίδη δεν είναι καθόλου γοργίειο».
- [5] Στο σημείο αυτό ο Βλάχος μεταφράζει τη λέξη *εγκλήματα* ως παράπονα ενώ στο 73.1 μεταφράζει τη λέξη *εγκλήμασι* ως κατηγορίες.
- [6] Π.Κ.Ε. 75.5: «Κανείς δεν πρέπει να φθονεί εκείνον που προσπαθεί να κατοχυρώσει τα συμφέροντά του, όταν έχει ν' αντιμετωπίσει μεγάλους κινδύνους» (*πασι δε ανεπιφθονον τα ξυμφεροντα των μεγιστων περι κινδυνων ευ τιθεσθαι*), μτφρ. Α. Βλάχος.
- [7] Τόσο το μοτίβο της διπλής τιμωρίας όσο και η αντιστροφή επιχειρημάτων από θετικά σε αρνητικά και το αντίστροφο, είναι χαρακτηριστικά σοφιστικά τεχνάσματα (Romilly, 1988, σσ. 208-9).
- [8] Βλ. Finley, (2001, σ. 51): Οι σοφιστές «... εφάρμοσαν στην ανθρώπινη συμπεριφορά εκείνες τις αρχές της μηχανιστικής αιτιότητας που οι Ίωνες φυσικοί φιλόσοφοι είχαν εφαρμόσει στον κόσμο».
- © 2004 Ανδρονίκη Μαστοράκη